

Verslag Symposium *Nederlandse kerken op de kaart gezet*, VU, Amsterdam, 24 april 2017

Het symposium werd georganiseerd als publiekspresentatie van de database van Nederlandse kerkgebouwen uit de periode 1800 – 1970 in combinatie met een interactieve kerkenkaart als visualisatie van de gegevens uit die database.

De database is gebaseerd op het promotieonderzoek van Herman Wesselink *Een sterke toren in het midden der stad. Verleden, heden en toekomst van bedreigde Nederlandse kerkgebouwen* (2018), verricht bij het Historisch Documentatiecentrum voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme. De Kerkenkaart kwam tot stand in samenwerking met de universiteitsbibliotheek van de VU.

Het symposium stond onder auspiciën van het *Amsterdam Centre for Religious History (ACRE)*.

Website: <http://geoplaza.vu.nl/cms/kerkenkaart>

Hierbij een korte weergave van de lezingen:

Fred van Lieburg (VU/ ACRH): Sacrale geografie en religiegeschiedenis (casus Dordrecht)

Kaartbeelden van Dordrecht door de tijd heen:

Op de kaart van Jacob van Deventer (± 1550) geeft de ‘religieuze infrastructuur’ (‘heilige gebouwen’, te weten kerken, kloosters en kapellen) uit de tijd vóór de reformatie weer.

Kaart 1650: alleen weergave van de protestantse kerken als erkende publieke gebouwen, geen schuilkerken etc.

Kaart 1750: ook weergave van ‘niet erkende’ kerken.

Na 1800 zien we een forse toename kerkgebouwen.

Nieuwbouwwijken na WOII: gestructureerd volgens zichtassen op de oude kerk van Dordrecht.

Herman Wesselink: Nederlandse kerkgebouwen 1800 – 1970

Voortbouwend op de dataverzameling van Sonneveld en Reliwiki heeft Wesselink in zijn promotieonderzoek data verzameld over de kerkgebouwen uit de periode 1800 / 1970. De keuze van die periode is enerzijds ingegeven door pragmatische beperking, anderzijds betreft het een interessante periode uit de kerkarchitectuur, van de napoleontische tijd van godsdienstvrijheid tot de maatschappelijke fase van ontzuiling. In zijn proefschrift (online in te zien, website historisch documentatiecentrum) is ook een waarderingsstelsel voor kerkgebouwen opgenomen.

De dataverzameling van Wesselink beperkt zich tot kerk als *gebouwtype* (de verzameling Sonneveld geeft ook kerkgemeenschappen die in een bepaald gebouw kerken). Data met betrekking tot een kerkgebouw betreffen: jaar, denominatie, type (b.v. hallen- of zuilenkerk), naam, bestemming, adresgegevens, bouwstijl, architect, etc.

Doelstelling van dataverzameling: inzicht geven in voorraad en spreiding kerkgebouwen als religieus erfgoed. Mogelijkheid tot analyse, bijvoorbeeld sociaal-culturele betekenis door data te koppelen met andere data.

Toekomstplannen: uitbreiden met data van vóór 1800 en na 1970; toevoegen synagogen, moskeeën, tempels, etc. en verdwenen kerkgebouwen (in periode na 1800 zo’n 1000 - 2000 kerkgebouwen verdwenen door sloop of vervanging, na 1960 door ontkerkelijking in combinatie met aantrekkelijke grondprijzen).

Peter Vos en Lida Ruitenbergh (Universiteitsbibliotheek VU)

De koppeling van dataverzameling aan VU Geoplaza als geografisch informatiesysteem maakt het mogelijk verschillende 'kaartlagen' te tonen, bijvoorbeeld alle neogotische kerkgebouwen. Ook is een koppeling gemaakt met in de bibliotheek aanwezige atlanten.

Anique de Kruijff (Museum Catharijne Convent)

De Kerkcollectie Digitaal bevat data over roerend religieus erfgoed in kerkgebouwen (kunstwerken, interieuronderdelen). Het betreft een basisregistratie van honderdduizenden voorwerpen en eventuele waardering op basis van *de Handreiking roerend religieus erfgoed*. Er worden vier categorieën onderscheiden: geen waardering, kerncollectie, collectie NL, lijst WBC (= register beschermde cultuurgoederen, deze vallen onder de zeggenschap van de minister).

Voor toegang tot de beveiligde omgeving van de dataverzameling is een account nodig met wachtwoord en toestemming.

Doelstelling is het registreren van voorwerpen om die te kunnen behouden en kerken te helpen bij het vinden van een herbestemming van voorwerpen dan wel van een besluit tot afstoten / vernietigen.

Albert Reinstra (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, RCE)

Ook de RCE is bezig met dataverzameling.

2016 – 2017: *Monumentenregister*, met 4415 objecten, maar hoeveel kerken is niet bekend.

Vanaf 2017: *Kerken Tellen!*

Data maken analyses mogelijk, bijvoorbeeld profielen en overzichten per regio's. GIS-analyses, bijvoorbeeld: aantal inwoners per rijksmonument, grootte gebouwen per inwoners. Ook koppeling aan gegevens CBS voor maatschappelijke ontwikkelingen, bijv. ontkerkelijking. Data zijn ook belangrijk voor de *Kerkenvisies*.

Criteria:

- 1 Correcte administratieve gegevens (vanuit Basisregistratie Adressen en gebouwen, BAG)
- 2 Inzicht rijksmonumenten voor behoud religieus erfgoed
- 3 Precisering: wat maakt iets tot een monument. Reikwijdte van de bescherming.

Nodig is gezamenlijkheid, regie, een 'standaardmodel eenduidige data'. Veel data worden aan elkaar ontleend (Zonneveld, Reliwiki, Wesselink, RCE, etc.) Maar de een verandert en verbetert, welke gegevens vervolgens niet in andere systemen terecht komen. Definities zijn noodzakelijk, bijvoorbeeld ten aanzien van denominaties en wat is een kerkgebouw?

Karin Westerink (hoofd Monumenten Amsterdam)

Gemeentebeleid kenmerkt zich door liefde voor religieus erfgoed én data- en informatiebeheer. Beleid moet worden gebaseerd op data. *Zonder data géén gemeentebeleid*.

Federatie Grote Monumenten belangrijk gremium voor kennisinteractie.

Aspecten van gemeentelijk beleid:

- Wiens probleem is het? Nu het besef dat cultureel-religieus erfgoed een gemeenschappelijk probleem is, een *bijzonder* probleem waarvoor *geen* oplossing is.
- Exploitatie van religieuze monumenten moeilijk sluitend te krijgen.
- Belangrijke ontwikkelingen: duurzaamheid, hergebruik en transformatie (= duurzaam hergebruik)

Drie voorwaarden voor datasystemen:

1 Monumentenregistratie moet kunnen *communiceren* met andere beleidsterreinen, bijvoorbeeld informatie over HOT 100 (top monumenten volgens oud burgemeester Van der Laan), zijnde de monumenten waar de brandweer bij calamiteit bij 2 of 3 wagens naartoe moet gaan) moeten bekend zijn bij brandweer. NB: Omgevingswet: toegang tot alle informatie om iets in het fysieke domein te mogen doen)'.
'

2 Registratie moet *dynamisch* zijn: de maatschappij bepaalt wat in een tijdvak cultureel erfgoed is en niet alleen experts. (NB: In Bijlmermeer deel van parkeergarage in gebruik als kerkgebouw – afbreken? Renoveren? Gemeentelijk monument van maken?)

3 Binnen de gemeente: er moeten iemand aan de slag gaan: analyseren, mensen in verbinding brengen ('monumentenloods' – *loods als persoon, niet als gebouw*)

Herbert Raat (wethouder gemeente Amstelveen) m.m.w. Erwin van der Laan (i.v.m. Annakerk)

Beleid wordt nu vaak bepaald door incidenten. In Amstelveen bijvoorbeeld de brand in de Urbanuskerk. Waarom hebben kerken geen sprinklerinstallaties? Brandweer wist geen waterpunten te vinden.

Heilige Geestkerk: Gemeente Amstelveen hield poot stijf voor herbouw in plaats van vervanging door appartementen, zoals gewenst door eigenaar / aannemer. Nu compromis als uitkomst, de toren blijft staan.

Annakerk: gekocht door Rijkswaterstaat in verband met wegeaanleg. Na tijdelijke verhuur aan Ethiopisch kerkgenootschap nu in gebruik als brouwerij (op de plaats van het orgel staat nu een drankorgel) en culturele instelling (lezingen, boekpresentaties, etc.). Platform en ontmoetingscentrum.

Boodschap: *initiatieven in plaats van data, ondernemerschap en creativiteit*. Opmerking en passant van de spreker: kerken mogen wel wat genereuzer zijn met overdracht en afstaan van hun bezit.

Discussie

In de afsluitende discussie kwamen drie punten naar voren:

- Energie als aandachtspunt
- Vanuit Reliplan: er is een tekort aan kerkgebouwen, vraag van 60 kerkgenootschappen voor een gebouw
- Vanuit Donatus aan de wethouder: aandacht voor onroerend zaakbelasting bij meervoudig gebruik kerken

Enkele opmerkingen van de verslaglegger

De eerste spreker toonde interessante historische kaartbeelden in tegenstelling tot de kaartbeelden gegenereerd vanuit de datasystemen, die nogal abstract aandeden, een soort kadastrale kaarten. Maar de term 'sacrale geografie' lijkt te veel van het goede. In de geografische literatuur is overigens wel intensieve discussie over 'geografie en religie', vaak ook in relatie tot privé- en openbare ruimte. Historisch document is de kaart van Nolli van Rome, waar kerken als publieke ruimte zijn ingetekend. Interessant thema om uit te werken.

Het is positief dat er serieuze aandacht voor religieus erfgoed is in wetenschap, beleid en politiek, het verzamelen van data is daarvan een uitdrukking. De vraag is, of dit niet een wereld op zichzelf wordt. De ambachtelijke en folkloristische benadering van Zonneveld (in het voetspoor van de vroegere Tv-uitzendingen *Kerkenpad*) is geëvolueerd tot een soort wetenschappelijk-politiek datafetisjisme en -determinisme, dat streeft naar een 'standaardmodel eenduidige data', zoals dat werd genoemd, en uitdrukking lijkt van een definitief Verlichtingsdenken gericht op rubriceren en categoriseren van religieus erfgoed als een neutraal landschap met hooguit een historische ontwikkeling en heden ten dage de fase van voltooiing van een seculariserend tijdperk.

Data zijn ongetwijfeld van belang voor het inzicht in problematieken en het onderbouwen van keuzes. De gekozen databenaderingen lijken te zoeken naar een waarde vrije benadering van religieus erfgoed, waarop beleid en politiek zich kunnen baseren. Misschien is dat wel een te hoogstaande verwachting ('beleid als toegepaste kennis') en ligt een speelse manier van kennisinteractie door het in netwerkverband maken van allerlei deelanalyses en het opbouwen van gelegenheidsargumentaties meer voor de hand (bijvoorbeeld door action research of ontwerpend onderzoek). Het gaat immers om een probleem waar geen oplossing voor is.

Aan de andere kant de wethouder die oproept dat data niet nodig zijn, maar ook vraagt om ondernemerschap en creativiteit. Geen determinisme maar contingentie- of incidentenbeleid. Hier geen waarde vrije benadering van religieus erfgoed, maar een 'leukige' omkering van alle waarden: het orgel wordt een drankorgel en de kerken moeten maar liever niet te ondernemend zijn en hun vastgoed goedkoop overdragen aan de gemeenschap, die daar dan geinige dingen mee kan doen.

Kees Doevendans